

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА**

ХАРЧЕНКО ВОЛОДИМИР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 141.7(4)(477)

**ІДЕЯ ЄВРОПИ
У ТРАНСФОРМАЦІЯХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ:
ЗАХІДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Науковий керівник: доктор філософських наук, доцент
Бех Юлія Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, професор кафедри
методології науки та міжнародної освіти.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Недюха Микола Петрович,
завідувач кафедри історії та теорії держави і права
Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом
Заслужений діяч науки і техніки України;

доктор філософських наук, професор
Горбань Олександр Володимирович,
професор кафедри філософії Інституту суспільства
Київського університету імені Бориса Грінченка.

Захист відбудеться 1 червня 2016 року о 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.07 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, пр. Маршала Тимошенка, 13б.

Автореферат розісланий «___» квітня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р.В. Мартич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, та перспектива вступу до ЄС вимагають глибокого розуміння ідеї Європи як комплексу смислів, орієнтирів та настанов для практичної діяльності, спрямованої на трансформацію українського суспільного життя за євростандартами. У цьому зв'язку, важливого значення набуває досвід втілення ідеї Європи у західних та українських контекстах. Експлікація комплексу смислів, які утворюють серцевину, так зване «недоторкане ядро» цієї ідеї, є важливою передумовою ефективного функціонування розширеного ЄС, а також сприяють подоланню утопізму та міфотворчості, притаманних суспільній свідомості країн з соціалістичним минулим, для яких ідея Європи нерідко ототожнюється з автоматичним перетворенням суспільств хронічного дефіциту на суспільства добробуту і благоденства, витісняючи на задній план завдання модернізації таких соціумів. Усе це свідчить про відповідність теми дослідження запитам духу часу.

Особливо актуальною тема дослідження є для українського суспільства, адже взятий курс на євроінтеграцію та перспектива вступу України до ЄС вимагають розкриття змісту ідеї Європи як комплексу смислів, орієнтирів та настанов, необхідних для досягнення європейських стандартів суспільного життя. У цьому зв'язку, важливого значення набуває аналіз досвіду реалізації конструктивних настанов ідеї Європи у західних та українських контекстах. Експлікація комплексу смислів, які утворюють серцевину, так зване «недоторкане ядро» цієї ідеї, є важливою передумовою ефективного функціонування розширеного ЄС. Критичний аналіз смислів ідеї Європи у різних історичних і соціокультурних контекстах сприятиме подоланню утопізму та міфотворчості, притаманних суспільній свідомості країн з соціалістичним минулим, де ідея Європи нерідко ототожнюється з моделлю суспільства споживання, з мрією про автоматичне досягнення добробуту і благоденства, внаслідок чого на задній план витісняються завдання модернізації та духовного оновлення.

Ця тема є актуальною і для розбудови проблемного поля сучасної соціальної філософії, зокрема такого його тематичного сегменту як суспільно-перетворюючий потенціал ідеологій, здатних конструювати і структурувати нові соціальні простори і розбудовувати мережу соціально-політичних та міжкультурних комунікацій, у яких прояснюються транстемпоральні суспільні орієнтири, до яких належить ідея Європи. Адже ця ідея та досвід її реалізації змінили і продовжують змінювати сучасне суспільне життя, а разом з ним – й долю людства. Питання визначення і вибору суспільної орієнтації, в тому числі з урахуванням викликів глобалізації, не може розглядатись без урахування соціальних практик і досвіду критичної саморефлексії сучасних соціумів, контрфактичністю яких часто проголошується світове суспільство. Концептуалізація останнього також здійснюється через узагальнення набутого досвіду у рамках розбудови нової та новітньої Європи. Це додатково актуалізує тему дисертації, що фокусує свою рефлексію як на ідеях, так і на реаліях сучасного європейського життя у площині соціально-філософського аналізу.

Ступінь наукової розробки проблеми. Окреслена проблематика у різних її аспектах певною мірою вже була предметом філософської рефлексії. В античній і середньовічній філософії ідея Європи розглядалась відповідно у контекстах космополітизму і християнізованого світу. Тут треба передусім назвати праці Платона, Аристотеля Ф. Аквінського та ін. Гуманізм доби Відродження, етика протестантизму, соціальна та політична філософія Нового часу зробили значний внесок до ствердження європейських цінностей і культурних універсалій (Піко делла Мірандола, М. Фічіно, Т. Гоббс, Дж. Локк та ін.).

Європейське Просвітництво успадкувало з попередньої традиції латентне обґрунтування ідеї Європи як регулятивної, яка поділяє людей на варварів і цивілізованих, висуваючи на передній план ідеал освіченої людини, який підлягає критиці з боку прихильників ідеї природо-відповідного життя (Ж.Ж. Руссо).

Принципового значення для розуміння інтерпретації смислів ідеї старої та нової Європи у східноєвропейському просторі мали інтерпретації європейської ідеї в творах Г. Сковороди, полеміка П. Чаадаєва зі слов'янофілами.

У німецькій класичній філософії нова ідея Європи розглядається у широкому контексті перспектив здійснення ідеалів Французької революції (І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель), а також як програма самоудосконалення людства, де основним орієнтиром визначається свобода. У неокантіанській традиції ідея Європи стає предметом критичної рефлексії. Криза європейської культури, європейця як еталону цивілізованості – це теми, які ставляться у різних напрямках і трансформаціях неокантіанства (Ф. Ніцше, О. Шпенглер, Т. Лессінг, Е. Гуссерль, Д. Ріттер та ін.). Неокантіанські трансформації також простежуються у концептуалізаціях ідеї Європи у вітчизняній та російській соціальній філософії, передусім у працях М. Бердяєва, М. Данілевського, Д. Донцова та ін.

Соціокультурні аспекти Європи, що впливають на життя і світогляд європейця, розглядаються у працях М. Вебера, А. Гуревича, О. Лосєва, К. Флаша, Л. Харрісона, Р. Інглехарта та ін. Ідея сучасної та постсучасної Європи, з урахуванням новітніх соціокультурних контекстів розглядається у дослідженнях постмарксистського напрямку з чітко визначеною емансипаторською спрямованістю філософського дискурсу. Тут потрібно назвати праці У. Бека, Ю. Габермаса, М. Горкгаймера, Т. Адорно, О. Гьофе, Н. Лумана, П. Слотердайка, Р. Штіхве та ін.

Філософські обґрунтування перспектив євроінтеграції України, а також критика стратегій євразійства містяться у працях В. Андрущенко, В. Беха, Є. Бистрицького, О. Горбаня, М. Михальченка, М. Недюхи, С. Пролєєва, З. Самчука, В. Чалого та ін.

Ідея Європи у сучасній західній політичній філософії розглядається у працях К. Байме, М. Бойченка, Р. Дарендорфа, А. Карася, М. Култаєвої та ін. Європейські цінності як орієнтир сучасних суспільних перетворень розглядаються у працях В. Беха, В. Малахова, З. Самчука.

Не зважаючи на те, що в останні десятиліття ідея Європи у різних її аспектах виступає предметом теоретичного аналізу, її роль у трансформаціях суспільного життя і конструювання нової соціальної реальності потребує більш глибокого осмислення. Цими міркуваннями і обумовлено окреслення проблемного поля

дослідження, постановка відповідної мети і завдань, вибір джерелознавчої бази дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з соціально-філософською частиною теми фундаментального дослідження «Державно-громадське управління освітою: соціально-філософський аналіз» (державний реєстраційний номер 01131U003006), а також іншими науковими напрямами роботи кафедри соціальної філософії Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, де виконувалась ця робота.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 2 від 25 вересня 2012 року).

Об'єкт дослідження – Європа як цілісна система суспільних відносин.

Предмет дослідження – суспільно-перетворюючий потенціал ідеї Європи.

Мета дослідження полягає у визначенні суспільно-перетворюючого потенціалу сучасної ідеї Європи на основі соціально-філософського узагальнення західного та українського досвіду реалізації її настанов.

Постановка мети зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- розкрити ідею Європи у проблемному полі філософії історії і сучасного соціального розвитку;
- здійснити аналіз семантик старої, нової та новітньої Європи через призму конфліктних інтерпретацій та можливостей діалогу європейської та євразійської ідей;
- розкрити орієнтаційну функцію ідеї Європи та її емансипаторську спрямованість;
- проаналізувати ідею Європи як імператив перетворень суспільного життя на тлі процесів глобалізації;
- розкрити можливості ЄС як механізму і стандартів життєзабезпечення населення у рамках реалізації потенціалу ідеї Європи;
- проаналізувати розкриття ідеї Європи в українській філософській традиції;
- простежити процес становлення європейських цінностей та визначити їх як чинник перетворень суспільного життя в Україні;
- виявити ілюзії і реалії європейської самоідентифікації в українській суспільній свідомості.

Методи дослідження обумовлені специфікою його предмету, метою та поставленими завданнями. Теоретико-методологічну основу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечує системний аналіз ідеї Європи у трансформаціях сучасного життя. У дослідженні застосовуються діалектичний, феноменологічний, синергетичний, герменевтичний та історико-генетичний методи, а також методологія системно-теоретичного і структурно-функціонального аналізу. Застосування порівняльного методу надало можливість посилити аргументативну базу дослідження через залучення досвіду теоретичної рефлексії ідеї Європи та її репрезентацій. У дисертації використано можливості міждисциплінарного підходу у розгляді багатовимірності ідеї Європи.

Аксіологічна складова ідеї Європи аналізується з урахуванням тих теоретичних перспектив, які відкриває комунікативний поворот сучасної філософської думки. Праксеологічний та інституціональний підходи дозволяють простежити тенденції реалізації настанов ідеї Європи у сучасних соціокультурних контекстах. Методологічна стратегія дисертації обумовила залучення емпіричних методів дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Здійснено концептуалізацію ідеї Європи як інституціонального чинника самоорганізації суспільного життя на засадах свободи та невід'ємних прав людини модерних і постмодерних суспільств, конвергенція яких відбувається не за принципом уніфікації, а завдяки розширенню варіативних можливостей їхнього розвитку через відповідні трансформації суспільного життя, що визначається смислами ідеї Європи. Новизна дослідження конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- виявлено, що транстемпоральність основних смислів, що утворюють соціально-перетворювальний потенціал ідеї Європи, ґрунтується на цінностях свободи, рівності, солідарності, справедливості, верховенства права, людської гідності, благоговіння перед життям, толерантності, демократії, що значно посилює їх впливовість і значущість, а також спроможністю цієї ідеї до постійного самооновлення, що супроводжується усуненням з неї небажаних смислових відтінків антидемократичного характеру (наприклад, Європа-фортеця, Європа для європейців тощо), при цьому європейські цінності здатні перетворюватися в імперативи сталості соціального розвитку для інших країн, виступаючи дієвим чинником гуманізації суспільного життя із урахуванням перспективи Чужого та Іншого з їхніми домаганнями на визнання;

- розкрито ризики ототожнення ідеї Європи з географічними координатами або зведення цієї ідеї до філософії географії, які обумовлені, з одного боку, звуженням перспектив розвитку тих суспільств, що прагнуть без будь-яких кардинальних змін зайняти своє місце у бажаних західноєвропейських макросуспільних констеляціях, а з іншого – в посиленні фрустрацій, пов'язаних з перспективою ексклюзії, обумовленої нерозумінням або заміною у суспільній свідомості реалій європейського суспільного життя міфологемами утопічного мислення.

Набуло подальшого розвитку:

- соціальна онтологія Європи та її хронотоп у рамкових умовах фактичності і контрфактичності, проаналізовано методологічні можливості теорії екстериторіальності (атопічності) ідеї Європи, смисли якої задають контрфактичні орієнтири суспільствам з різними темпами та умовами, необхідними для їхньої модернізації;

- більш глибоке розуміння орієнтаційної функції ідеї Європи, її роль у гуманізації суспільного буття і створення гідних умов для життя особистості та її вплив на суспільні трансформації інших країн, що посилюється за умов дискурсивного прояснення її смислів у конкретних соціокультурних контекстах, що водночас є комунікативною та соціокультурною адаптацією цих смислів, необхідною для перетворення їх з апелятивних на практичні та екзистенціально значущі.

Уточнено:

- розрізнення між семантикою старої, нової і новітньої Європи, транстемпоральні смисли яких конкретизуються у відповідних соціокультурних контекстах, наприклад, смислові константи ідеально-типового конструкту «взірцевого європейця» як ідеалу розвитку особистості;

- методологічні перспективи концептуалізації ідеї Європи як інтеркультурної комунікації в утворенні європейських стандартів на мікро-, мезо- і макрорівнях суспільного життя, а також роль інституції гастарбайтерів у розширенні обсягу і впливу ідеї Європи на країни, що прагнуть увійти до складу ЄС;

- соціокультурні передумови тоталітарних і демократичних інтерпретацій ідеї Європи та її вплив на індивідуалізаційні зрушення у суспільствах пізнього Модерну;

- український герменевтичний досвід інтерпретації ідеї Європи та її впливу на модернізаційні трансформації суспільного життя наших співвітчизників, що прагнуть оволодіти принципом субсидіарності, покладеним в основу діяльності ЄС.

Практичне значення одержаних результатів визначається сукупністю винесених на захист положень, які характеризуються науковою новизною і розширюють горизонти осмислення ідеї Європи у трансформаціях сучасного життя. Результати дисертації можуть бути використані в подальших дослідженнях ідеї Європи, у розробці стратегій євроінтеграції та політичного оновлення українського суспільства, у практиках європейського виховання молоді і формування європейського світогляду. Методологічна програма, розроблена і апробована у дисертації, може бути застосована у розробці нової європейської політики України. Основні висновки можна застосувати у викладанні філософських дисциплін (соціальна філософія, філософія політики, філософія освіти, історії вітчизняної і світової культури).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки та основні положення дисертаційної роботи розроблені автором на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної філософії та філософії освіти і кафедри управління, інформаційно-аналітичної діяльності та євроінтеграції Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, а також на міжнародних та всеукраїнських конференціях і семінарах, а саме на: VI Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи» (Івано-Франківськ, 22 листопада 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції: «Сучасна післядипломна освіта: традиції і інновації» (Київ, 22 листопада 2013 р.); Науково-практичній конференції Інституту управління та економіки освіти «Ідея Європи у контексті сталого розвитку України» (Київ, 6 лютого 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції: «Десяті юридичні читання на тему: «Юридична освіта і наука і Україні» (Київ, 15-16 травня 2014 р.); «Міжнародний освітній конгрес» (Київ, 12-14 червня 2014 р.), XV і XVI Міжнародних науково-практичних конференціях «Освіта і доля нації» (Харків, 26 вересня, 2014 р.; 25-26 вересня

2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Ідеї академіка Івана Зязюна в працях його учнів та соратників» (14-15 травня 2015 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладені у 9 публікаціях, серед яких 4 статті в українських фахових виданнях і 1 – у зарубіжному.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел з 357 найменувань. Повний обсяг роботи – 206 стор. Обсяг основної частини тексту – 170 стор.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження та проаналізовано стан її наукової розробленості; окреслено мету, завдання і методологічну основу дослідження; визначено новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів; відображено ступінь їх апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** – **«ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПЕРЕТВОРЮЮЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ІДЕЇ ЄВРОПИ»** розглянуто основні теоретичні джерела і методологічні засади аналізу можливостей ідеї Європи як чинника суспільних трансформацій.

У **підрозділі 1.1. «Ідея Європи у проблемному полі філософії історії і соціальної філософії»** – здійснюється феноменологічна редукція ідеї Європи, розглядаються основні смисли цієї ідеї як репрезентації «європейського людства» (Е. Гуссерль). Становлення європейської свідомості закріплюється у смислових блоках, які фіксують інтенціональність європейської свідомості на різних етапах її еволюції. Серед таких блоків можна виділити різні смисли, а саме: Європа як географічний, міфологічний, історичний та соціальний простори, у яких формується європейська ментальність. Спрямованість європейської свідомості на Чуже та Інше, її відкритість сприяли розбудові багатовимірної ідеї Європи. Розкрито методологічну перспективу аналізу європоцентризму та європеїзації.

У **підрозділі 1.2 – «Семантики старої, нової та новітньої Європи у контексті конфлікту інтерпретацій і можливості діалогу європейської та євразійської ідей»** – через зміни у семантиках розкривається еволюція ідеї Європи. Семантики старої домодерної Європи розкриваються, насамперед, в концептах духовної свободи. Персоналізм, солідарність, субсидіарність (Ф. Аквінський) є транстемпоральними семантиками старої Європи. Семантики нової (модерної) Європи, починаючи з доби Відродження і Нового часу, фіксують зрушення у суспільному статусі індивіда, визнаючи людську гідність чинником гармонізації суспільних відносин. Семантики нової Європи закріплені у гаслах Французької революції як свобода, рівність, братерство. Вони виступають не тільки політичними вимогами, а й завдяки німецькій філософії перетворюються на світоглядні настанови і цінності європейців. Християнська ідея братерства людей актуалізується у добу глобалізації, коли зустрічі з Чужим стають більш інтенсивними. Модерна і постмодерна семантика Чужого тісно пов'язана з комплексом смислів, що конституують ідею новітньої Європи через визнання модерної вимоги

толерантності європейською культурною універсалією. Ця семантика у статусі семантики новітньої Європи має дескриптивно-аналітичний та нормативно-афективний аспекти, дисбаланс між якими може викликати ксенофобію або ксенофілію (Р. Штіхве). Семантика сталого розвитку новітньої Європи є кристалізацією досвіду модернізації.

Розкривається протилежність смислової інтенціональності ідеї Європи та ідеї Євразії. На рівні політико-правової рефлексії – це протилежність між соціальною державою, що керується принципом субсидіарності, та патерналістською державою, яка паралізує активність і самодіяльність індивідів. Сучасне євразійство є здебільшого агресивним проектом, міфологеми якого повністю відірвані від реальних соціокультурних процесів. Діалог між європейською та євразійською ідеями можливий лише завдяки європейській толерантності.

У другому розділі – **«ПОТЕНЦІАЛ ІДЕЇ ЄВРОПИ У ВИРІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ»** – розкривається функціональний діапазон цієї ідеї у сучасних соціокультурних контекстах.

У підрозділі 2.1. – **«Орієнтаційна функція ідеї Європи та її емансипаторська спрямованість»** – здійснюється експлікація тих її смислів, які здатні виступати орієнтиром суспільного розвитку, – свобода, рівність, солідарність, самоцінність людини, демократія, верховенство права. При цьому трансісторичні орієнтири співіснують з контекстуально обумовленими, які є адаптацією смислового ядра ідеї Європи до традицій національно організованих соціумів, які прагнуть добробуту і сталого розвитку. Для розуміння відмінності функціонування ідеї Європи на метарівні – як орієнтиру розвитку цивілізації, – та на мезо- і макрорівнях, принципове значення має запропоноване О. Гьофе методологічне розрізнення між обов'язковою та довільною програмами (Pflicht – und Wahleuropa), що співіснують на комплементарних засадах в ідеї Європи. Міфологізація ідеї Європи спричинює появу хибних інтерпретаційних схем так званої «нової Європи» на зразок «Європи-фортеці», «постмодерного Ельдорадо» або «розважального табору» (П. Слотердайк).

Орієнтаційна функція ідеї Європи на мікрорівні полягає у визначенні особистісних рис європейця як людини, що підпорядковує свою життєтворчість європейським цінностям і нормам поведінки.

Розкривається суспільно-оновлюючий потенціал негативної і позитивної свободи. Подолання відчуження людини у XIX та на початку XX ст. здійснювалось під гаслами негативної свободи та філософії політичної романтики (П. Тілліх). Конструктивний потенціал ідеї Європи розгортається у вимірі позитивної свободи. Історія США (семантика старої та нової Європи) та уся історія ЄС (семантика новітньої Європи) є верифікацією дієвості і життєздатності гуманістичних смислів ідеї Європи. Правовий та аксіологічний нігілізм як ідеологічне підґрунтя анархізму вже наприкінці XIX ст. починають витіснятись з ідеї Європи. Емансипаторський потенціал ідеї Європи примножується у процесі розбудови співпраці, при цьому ідея Європи виступає контрфактичністю дійсної Європи. Принципова незавершеність процесу конституювання Нової Європи задається саме через контрфактичність її ідеї. Імператив «творення Європи» (doing Europe) є визнанням

перспективи суспільного поступу, що реалізується у стратегіях сталого розвитку європейських країн.

У підрозділі 2.2. – «Ідея Європи як імператив перетворень суспільного життя на тлі процесів глобалізації» – аналізується суспільна релевантність ідеї Європи, її здатність сприяти духовному оновленню та демократизації суспільств з тоталітарним минулим. Структурні зміни громадськості, перехід від «романтизованих версій демократії» (К. Байме) до її рефлексивних форм є не емерджентним актом, а тривалим процесом перетворень суспільного життя. Індикатором таких перетворень є наявність правової держави, демократичних інституцій, політичної культури.

Розкриваються основні моменти, пов'язані з неоднозначним розумінням таких принципів демократичного розвитку як народовладдя, представництво та публічність. Окреслюються потенційні недоліки, що можуть бути притаманні демократичним суспільствам. Надається характеристика космополітизму, як своєрідної альтернативи ЄС.

У підрозділі 2.3. – «ЄС як механізм і стандарти життєзабезпечення населення у рамках реалізації потенціалу ідеї Європи» – аналізується процес розгортання євроінтеграційних процесів як втілення ідеї Європи. Політико-правові принципи ЄС є конститутивним чинником конструювання нової соціальної реальності як відкритого, активного і мобільного суспільства, у якому ідея Європи виконує орієнтаційну, селективну та інтегративну функції. Вступ країн з соціалістичним минулим до ЄС прискорив їхні модернізаційні трансформації.

Ідея Європи сприяла активізації окремих процесів глобалізації. Концептуалізація глобалізації та суспільної модернізації потребує поглиблення через експлікацію в неї смислів ідеї Європи. Західноєвропейська ментальність попри потужну імунну систему, закладену в ідею Європи, відчуває напруження від таких проявів глобалізації, як міграція, інтенсифікація контактів з Чужим та іншим. На підставі основних смислів ідеї Європи стає можливим розрізнення між глобальним гуманізмом та глобальним егалітаризмом. Перший визнає екзистенціальну значущість національних культур, другий – виходить з ототожнення загального з однаковим і є стратегією уніфікації культурного життя людства. Через глобалізацію сучасні європейські суспільства перетворюються на мультикультурні. Феномен гастарбайтерства несе у собі конфліктогенний потенціал.

Розглядаються особливості життєдіяльності суспільства добробуту і суспільства дефіциту. Гідність людини, як складова європейської ідеї, передбачає розгляд її репрезентацій в конкретних соціально-економічних умовах. Бідність зменшує об'єктивні можливості для реалізації людської гідності у вимірах позитивної свободи. Європейські стандарти якості життя задають напрям комплексу реформ у соціумах, які не досягли рівня суспільства добробуту і благополуччя. Втілення принципу індивідуалізму, ощадливість, культура побуту є реалізацією настанов та ціннісних орієнтацій ідеї Європи. Досягнення цих стандартів потребує змін ментальності, світоглядних орієнтацій, корекції економічної, політичної і культурної поведінки населення країн, що вступили на шлях євроінтеграції.

У третьому розділі – «ІДЕЯ ЄВРОПИ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ КОНТЕКСТІ» – проаналізовано інтерпретації та репрезентації ідеї Європи у суспільному житті українського соціуму.

У підрозділі 3.1. – «Ідея Європи в українській філософській традиції» – аналізуються особливості її інтерпретацій в українській філософській традиції, яка розвивалась у мейнстрімі європейської філософії. Починаючи з філософії Київської Русі, в ній формується комплекс ціннісних настанов, співзвучний з ідеєю Європи. Окреслюються історичні передумови формування та зміст національної ідеї. Орієнтація на складові елементи ідеї Європи з урахуванням специфічних українських контекстів притаманна Г. Сковороді, який вимагав критичного осмислення реалій європейського життя і застерігав від спокус поверхового сприйняття ідеї Європи. Українські мислителі органічно вписались до спільноти західноєвропейських філософів саме через те, що були носіями, трансляторами і співавторами нових смислів ідеї Європи. Протиставлення Європи і Росії в українській філософській традиції було підпорядковано завданню визначення національної ідентичності українців. При цьому експлікація гуманістичних смислів ідеї Європи розглядається як орієнтир конституювання нової демократичної соціальної реальності на теренах України.

У підрозділі 3.2. – «Європейські цінності як чинник перетворень суспільного життя в Україні» – аналізується евристичний потенціал ідеї Європи у трансформаціях суспільств з соціалістичним минулим. Ідея Європи, через акцентування принципу субсидіарності та вимогу культури свободи, здатна виступати рушійною силою демократичних трансформацій. Про це свідчить досвід Помаранчевої революції та Революції Гідності. Європейська ідея свободи і справедливості надали імпульс розбудові демократії та громадянського суспільства в Україні. Ці суспільні рухи сприяли активізації суспільно-перетворюючого потенціалу ідеї Європи. Справедливість як складова європейської ідеї, єдність моралі і права контролюють дію цього механізму.

Європейська соціалізація української молоді, при цьому, має доповнюватись освітніми та виховними заходами, що виступатиме базовим чинником життєтворчості особистості. Перспектива членства в ЄС є реальною лише за умов визнання і засвоєння європейських цінностей.

У підрозділі 3.3. – «Ідея Європи в українській суспільній свідомості: ілюзії і реалії європейської самоідентифікації» – аналізуються особливості європейської самоідентифікації України, очікування українського суспільства від зближення України з ЄС. Європейська самоідентифікація України ґрунтується здебільшого на філософії географії та історії культури. Це створює підґрунтя для міфологізації ідеї Європи. Небезпека останньої полягає в тому, що ця ідея розглядається не як надмета, а інструменталізується. Європа для українців – це, передусім, символ добробуту, а не орієнтир самоудосконалення. Цьому сприяє фрагментарне сприйняття реалій європейського суспільного життя туристом, студентом і гастарбайтером, які мають різний рівень адаптації до західноєвропейських реалій. Вони виключені з процесу творення сучасної Європи на теренах України і сконцентровані на власних планах самореалізації в європейських соціокультурних контекстах. Європа-утопія і Європа-реальність

утворюють в свідомості українського суспільства гібридні форми і криють у собі небезпеку соціальної міфотворчості з європейською метафорикою, яка приховує процеси стагнації та загрозу рефеодалізації суспільних відносин.

У «**Висновках**» сформульовано результати дослідження, зроблено теоретичні узагальнення, намічаються перспективи продовження розробки проблемного поля, визначеного метою дисертації.

1. Гуманістичні смисли ідеї Європи сьогодні визначають ідеал суспільного та індивідуального розвитку. Під їхнім впливом сформувалась об'єднана Європа, яка є верифікацією основних смислів ідеї Європи, та задає нові інтерпретаційні схеми цієї ідеї, що визначають життєдіяльність сучасних соціумів. У цих інтерпретаційних схемах прагматичні та критично-реалістичні підходи доповнюються екзистенціально-антропологічними, їх відрив один від одного фрагментаризує ідею Європи, що несе у собі ризики суспільної дезорієнтації. Соціально-філософська рефлексія цих дезорієнтирів дозволяє застосовувати їх як індикатори соціальних патологій у діагностиці стану суспільств та їхніх деформацій.

2. Філософські обґрунтування ідеї Європи еволюціонували від премодерних обґрунтувань цілісності духовного, культурного та соціального простору континенту до її модерних концептуалізацій на основі різних версій філософії історії та селекції досвіду соціальних перетворень, при цьому співвідношення між філософією географії і філософією історії збільшується у бік останньої.

3. Ідея Європи є трансісторичною комунікацією, їй притаманна здатність до самокритики і селекції своїх смислів за критеріями відповідності фундаментальним правам людини. Зміст ідей свободи, рівності, справедливості у цій комунікації постійно уточнюється і розширюється. Європа як мрія, Європа як взірець наслідування та Європа як ідея мають різні механізми впливу на суб'єктів соціальної творчості. У першому випадку (Європа як мрія) ці механізми формуються на основі утопічного мислення, у другому (Європа як взірець для наслідування) – на міметичній раціональності, у третьому (Європа як ідея) – у площині комунікативної раціональності, передусім через активізацію дискурсивного розуму, який визначає пріоритетні напрями сталого розвитку.

4. Становлення і розбудова ідеї Європи є досвідом селекції її смислів на основі критерію гуманності та відкритості. При цьому семантика ворога і гостя є конкуруючими у визначенні способу репрезентації ідеї Європи, яка може бути як закритою, так і відкритою. Вибір на користь відкритості обумовив життєздатність ідеї Європи як принципу взаємоузгодженої багатоманітності. Гасло ЄС «Єдність у різноманітності» перетворюється з політичного імператива на світоглядну настанову, покладену в основу європейської філософії. Ксенологічні практики, що розробляються на основі гуманістичних смислів ідеї Європи, сприяють запобіганню поширення ксенофобії на європейському континенті.

5. Процеси європейської інтеграції надали поштовху для міждисциплінарного дискурсу ідеї Європи, у якому представлені семантики старої, нової і новітньої Європи. В них вагоме місце займає гостинність, в той же час категорія «Гість» з періоду Давнього Риму і до середини ХХ ст. одночасно

означає як ворога, так і гостя. Семантика ворога проявляється у виключенні або ж несприйнятті даної особи з числа тих, яка може перебувати в певному суспільстві (підходи деяких країн у питаннях організації перебування біженців, надання політичного притулку, визначення особливостей режиму в'їзду (міграції) до країни або групи країн, заборона на в'їзд певним особам та ін.). У свою чергу, семантика Друга (Не Чужого) передбачає приховане бажання включити або захувати певного індивіда у соціум. Між ексклюзією та інклюзією існує зв'язок, і вони можуть бути по-різному зафіксовані у законодавстві європейських країн. У теперішній час переважає інклюзія. Такий підхід поєднує семантику старої, нової і новітньої Європи.

6. Ідея Європи як метакультурна та інтеркультурна комунікація виступає ефективною ідеологією співіснування та співробітництва національно організованих соціумів. ЄС як селективну реалізацію багатоаспектної ідеї Європи слід вважати досвідом гуманістичної і, водночас, екзистенціально-прагматичної трансформації суспільного життя і самих європейців, габітус яких сформувався у процесі засвоєння європейських цінностей. Гарантування процесу європейської соціалізації молоді є вимогою міжпоколінної справедливості.

7. Між ідеєю Європи та реаліями суспільного життя на європейському континенті існує тісний взаємозв'язок. Ідея Європи задає напрями для конструювання складноструктурованої соціальної реальності. У демократичних трансформаціях суспільств з соціалістичним минулим вона має силу ініціативи, бо мобілізує суспільні ресурси на гуманістичні перетворення. Як комунікативний процес, комплекс регулятивних та морально-етичних настанов, ідея Європи постійно розширює свій потенціал. Вона є надметою та орієнтиром демократичних суспільних трансформацій, спонукає не тільки суспільства, а й людину до самоудосконалення. Суспільно-перетворюючий і людинотворчий потенціал ідеї Європи є ресурсом духовного оновлення суспільств з тоталітарним минулим.

8. Європейський вибір України вимагає раціоналізації процесу євроінтеграції. Передусім це торкається подолання правового нігілізму. Європейський принцип субсидіарності, специфіка функціонування соціальної держави в українській суспільній свідомості ототожнюються з патерналізмом. У той же час, рецепція смислів ідеї Європи здійснюється без належного політико-просвітницького супроводу. Високий ступень очікувань від євроінтеграції в українському суспільстві супроводжується пасивністю населення ініціювати реформи знизу. Імітація орієнтації на європейські цінності у трансформаціях суспільного життя в Україні багато в чому пояснюється спрощеними уявленнями про реалії життя європейських соціумів та досвід їхньої самоорганізації, включаючи самоконтроль, відповідальність, дотримання правових норм. Разом з цим, реалізація стратегічних настанов ЄС в Україні можлива лише за умов конституювання в ній культурного європейського простору, в тому числі й простору культури свободи, а також екологічної культури.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Харченко В. О. Сталий розвиток як складова ідеї сучасної Європи / В. О. Харченко // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 42. – С. 49-58.
2. Харченко В. О. Американізація та ідея Європи у досвіді конструювання нової соціальної реальності / В. О. Харченко // Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – 2014. – Вип. 43. – С. 243-255.
3. Харченко В. О. Про національні підходи Німеччини у питаннях забезпечення сталого розвитку країни / В. О. Харченко // Нова парадигма: [журнал наук. праць] / гол. ред. В. П. Бех; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова ; творче об'єднання «Нова парадигма». – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Випуск 115. – С. 37-44.
4. Харченко В. О. Ідея Європи та інтеркультурний дискурс права у рефлексіях сучасної соціальної філософії / В. О. Харченко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Політологія. Філософія. Збірник наукових праць. Одеса. 2014. – Вип. 7. – С. 16-21.

Статті у закордонних виданнях

5. Харченко В. О. Формирование ценностей как элемента политической культуры Европейского Союза и Украины: сравнительный контекст // *Legea Si Viata*. – г. Кишинев, Республика Молдова. – 2015. № 4\3. – С. 105-110.

Статті в інших наукових виданнях, тези доповідей на конференціях:

6. Харченко В. О. Соціально-філософські та освітні смисли ідеї Європи / В. О. Харченко // Суспільне покликання філософії освіти у сучасних соціокультурних контекстах За ред. М. Д. Култаєвої. – Харків : ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – С. 141-147.
7. Харченко В. О. Ідея Європи у Сковородинівській та Кантівській традиції / В. О. Харченко // Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції «Освіта і доля нації: І. Канта та Г. Сковорода: уявний діалог у сучасних соціокультурних контекстах» (26-27 вересня 2014 р.). – Харків : ХНПУ, 2014. – С. 262-264.
8. Харченко В. О. Ідея Європи у соціальній міфотворчості українського суспільства / В. О. Харченко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (31 жовтня 2014 р.). – Полтава : ТОВ «Фірма Техсервіс», 2014. – С. 166.
9. Харченко В. О. Інтеркультурний дискурс права у реаліях сучасного суспільства / В. О. Харченко // Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційні процеси у сучасному просторі юридичної освіти: реалії, тенденції, перспективи» (23 квітня 2015 р.). – Дніпропетровськ, 2015. – С. 67-70.

АНОТАЦІЯ

Харченко В. О. Ідея Європи у трансформаціях сучасного суспільного життя: західний та український досвід. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. – Київський університет імені Бориса Грінченка – Київ, 2016.

Здійснена концептуалізація ідеї Європи як конститутивного чинника самоорганізації модерних і постмодерних суспільств. Розкривається роль ідеї Європи в євроінтеграційних процесах. Обґрунтовується, що конвергенція суспільств, орієнтованих на європейські цінності, відбувається завдяки розширенню варіативних можливостей їхнього розвитку через відповідні трансформації суспільного життя, що визначаються смислами ідеї Європи. Показано, що ідея Європи є складноструктурованою системою смислів, які здатні задавати гуманістичну і демократичну спрямованість модернізаційним трансформаціям суспільного життя у соціумах з різним суспільно-історичним досвідом і готовністю до самооновлення.

Ключові слова: ідея Європи, європейські цінності, європейська спільнота, ЄС, суспільне життя, трансформація, євроінтеграція, українське суспільство, демократизація, глобалізація.

АННОТАЦИЯ

Харченко В. А. Идея Европы в трансформациях современной общественной жизни: западный и украинский опыт. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03 – социальная философия и философия истории. – Киевский университет имени Бориса Гринченко. – Киев, 2016.

Осуществлена концептуализация идеи Европы как фактора самоорганизации современных и постмодерных обществ. Раскрывается роль идеи Европы в евроинтеграционных процессах. Конвергенция обществ, ориентированных на европейские ценности, осуществляется путем расширения вариативных возможностей их развития с помощью соответствующих трансформаций общественной жизни, которые определяются смыслами идеи Европы. Идея Европы является сложно структурированной системой смыслов, способных задавать гуманистическую и демократическую направленность модернизационным трансформациям общественной жизни в социумах с разнообразным общественно-историческим опытом и готовностью к самообновлению.

Ключевые слова: идея Европы, европейские ценности, европейское сообщество, ЕС, общественная жизнь, трансформация, евроинтеграция, украинское общество, демократизация, глобализация.

SUMMARY

Kharchenko V. O. The Idea of Europe in Transformations of Contemporary Public Life: Western and Ukrainian experience. - Manuscript.

Thesis for a Candidate degree in philosophy, speciality 09.00.03 – “Social philosophy and philosophy of history”, Borys Grinchenko Kyiv University – Kyiv, 2016.

Thesis is devoted to the explication of social-transforming potential of the idea of Europe. The conceptualization of this idea as a factor of self-organization of the societies was held on the basis of freedom and inalienable human rights.

The role of the idea of Europe in the eurointegration processes is exposed in the thesis. It is substantiated that convergence of the societies sharing the European values is carried out not on the principle of the unification but through the expanding of variant possibilities of society development in the framework of the relevant public transformations.

On the generalized basis of the western and Ukrainian experience is indicated that the idea of Europe is structured system of views capable to set up a humanistic and democratic orientation for the modernization transformations of the public life in societies with different historic experiences and readiness to the self-renewal. It is outlined that transtemporality of the basic senses presenting the potential of the idea of Europe is founded on the values of freedom, equality, solidarity, justice (fairness), rule of law, human dignity, peacefulness, veneration for the life, tolerance, democracy.

The heuristic potential of the idea of Europe in the transformations of societies with the socialist past is analyzed. The idea of Europe in a way of accenting the subsidiarity principle and demand of the freedom of culture can serve as a motivation in democratic transformations of social life. It is found out that imaginary forms of the European socialization are emerging owing to the false identification of the idea of Europe with the consumption society values.

It is proved that strengthening of the public-converting potential of the idea of Europe takes place through the mechanisms of inclusion and exclusion of empiric and hypothetical subjects of the European community. Justice as a constituent part of the European idea, unity of moral and right control this mechanism providing its transparency and non-repressiveness.

It is argued that Europe presented as a dream, as a standard of inheritance and as a super complex of permanently developing social system, has accordingly different mechanisms of influence. In first case these mechanisms are formed on the basis of utopian thought, in the second – on mimetic rationality, in the third – through the discursive mind setting the autopoiesis of the idea of Europe.

Possible risks of identification of the idea of Europe with geographical co-ordinates or report of this idea to the philosophy of geography are analyzed. These risks are determined on one hand by narrowing of prospects of development of societies aspiring to take the place in the desired macro public constellations without any cardinal changes and on the other hand – by strengthening of frustrations connected to the incomprehension or erroneous interpretations of imperatives of the idea of Europe. It is demonstrated that structural potential of the idea of Europe is opened out in the dimension of positive freedom, which is a pre-condition of constituting of new political reality on principles of

democracy and rule of law. The EU history is examined to assess the effectiveness and viability of humanism senses of the idea of Europe. In these social spaces a moral and right become an important factor of public changes and transformations.

It is argued that determination and legal fixing of fundamental human rights, freedoms and dignity is the response for the imperatives outlined in the idea of Europe. It is proved that emancipatory potential of the idea of Europe is increased in the development cooperation processes in the European continent. The imperative “doing Europe” is a confession of prospect of public advancement, which is realized in the sustainable growth strategies of the European countries.

Key words: European idea, European values, European community, EU, social life, transformation, European integration, Ukrainian society, democracy, globalization.

Підписано до друку 26.04. 2016 р. Формат видання 60x84/16.
Ум. др. арк. 0,9 Тираж 100 пр. Зам. № 6-058
Київський університет імені Бориса Грінченка.
04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.
Свідоцтво про внесення до Державного Реєстру
ДК № 4013 від 17.03.2011 р.